

กาลิงคโพธิชาตกที่มาของพฤษภเจตียะในฐานะสายดือทวิป

Kalinga Bodhi Jataka, the Origin of the Cetiya Plant as the Continental Cord, Sai Du Thaweeep

พระพงษ์ระวี อุตตรภทโท (โหลิมชยโชติกุล)¹, พระมหาวิทยา พลวฑฒโน (บุรีเลิศ)²
พระสุรเกียรติ จนนพญโญ (บุญมาตุน)³, และปานลิกขิต ลิกขิตกาญจัน⁴
PhraPongravee Uttarapaddho, Phramaha Wittaya Bureelert,
PhraSurakiart Boonmatun, Phanlikhit Likhitkan

¹ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาริชาฒราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา.

² ครูปริยัติธรรมแผนกบาลี วัดเจตียลหวง วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ .

³ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยพะเยา.

⁴ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

¹Corresponding Author E-mail: uttarapaddho@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มุ่งนำเสนอแนวคิดการสร้าง สถาปนาพระสถูปเจตียะในพุทธศาสนา อันมีที่มาจาก คติอุปาหารบุคคล คือบุคคลที่ควรแก่การสร้างสถูปบูชาแล้วยังมีสิ่งทีพระศาสดาให้ความสำคัญ ว่าสามารถ เป็นเครื่องรำลึกแทนพระองค์ได้ คือต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ทรงประทับในคราวตรัสรู้นั้นเอง จากความสำคัญ ของต้นโพธิ์ตรัสรู้อันเป็นชัยภูมิคือโพธิมณฑลซึ่งเป็นสายดือทวิป และคติการแสวงบุญบูชาสังเวชนิยสถาน ในกาลต่อมาคติดังกล่าวได้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสถาปนาพระเจตียะในพระศาสนาในอารยธรรมต่างๆโดยล้านนาเองก็เช่นกัน จากการศึกษาตำราการสร้างธาตุเจตียะแบบล้านนาล้วนระบุการจำลองโพธิมณฑลเป็นศูนย์กลางของผังมณฑลตั้งแต่รับฐานราก โดยในบทความนี้ ผู้เขียนต้องการนำเสนอ 1. คติโพธิบูชาในครั้งพุทธกาล ความหมาย คุณค่าและการตีความในแง่มณฑลจักรวาล 2. คติโพธิบูชา กับการสร้างสถาปนาพระธาตุเจตียะในอาณาจักรล้านนา จากพิภพตำราการสร้างเจตียะอักษรธรรมล้านนา 3. คุณค่า ภูมิปัญญา การสืบเนื่องของคติโพธิมณฑล โพธิบูชากับสังคมล้านนาในปัจจุบัน ซึ่งการตีความ ที่เกี่ยวข้องกับคติมหาโพธิมณฑล จุดศูนย์กลางจักรวาลตามคติดุพท ภายใต้อักระบบทศนัศนและบริบททีหลากหลายจะทำให้เข้าใจโลกทัศน์สภาพสังคมล้านนามากขึ้น

คำสำคัญ: 1. กาลิงคโพธิชาตก; 2. คติมหาโพธิมณฑล; 3. การสร้างพระเจตียะในล้านนา

Abstract

This article presents the values of the Pali literary works of Phra Sirimangalacariya, a renowned scholar during the golden era of Buddhism in Lanna (21st Buddhist century). 1) Vessantaradīpanī, 2) Cakkavāḷadīpanī, 3) Saṅkhayāpakāsaṭṭika, and 4) Maṅgalatthadīpanī. The analysis reveals three aspects of value: 1) linguistic value, 2) dharmic value, and 3) social value. **Linguistic Value:** Vessantaradīpanī, serves as a valuable guide for studying vocabulary in the Vessantaradīpanī. Cakkavāḷadīpanī compiles knowledge of cosmology from various

scriptures. Mangalatthadipani is highly regarded for its linguistic excellence and is considered a model for Pali literature in Thailand. It has been adopted as a curriculum for Pali studies in the Thai Sangha. Sankhayapakasakatika serves as a valuable guide for studying units of measurement. **Dharmic Value:** Vessantaradipani aims to demonstrate the principles of cultivating the virtue of giving in the set of the five great donations. Cakkavaladipani aims to present the dhamma of the law of karma and the overview of the three realms. Mangalatthadipani aims to present the essence of the Mangala Sutta in detail and depth. It has been adopted as a source text for Dhamma talks. Sankhayapakasakatika, although not directly concerned with dhamma, helps in understanding the content of Cakkavaladipani, which deals with the overview of the three realms. **Social Value:** The linguistic and dharmic values of these literary works have resulted in significant social value. They serve as models for learners in both language and dhamma, reflecting the identity of Buddhist scholars as exemplified by the life of the author. The values of these works also reflect the contributions of the author, Phra Sirimangalacariya, who is recognized as a great Lanna scholar whose works have made significant contributions to the education, propagation, and preservation of Buddhism from the past to the present.

Keywords: 1. the values; 2. Pali literary works; 3. Phra Sirimaṅgalācāriya

บทนำ

คติการสร้างพุทธเจดีย์ มีที่มาจากพระสูตรในไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคแรกสุดของพระพุทธศาสนา มีการอ้างอิงกล่าวถึงเฉพาะสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ปรากฏในกาลิงโกโพธิชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภว่าต้นโพธิ์ที่ทรงประทับนั่งจนตรัสรู้สามารถเป็นเจดีย์เครื่องรำลึกถึงพระองค์ได้ ดังนั้นในการศึกษานี้เจดีย์หมายถึง “สัญลักษณ์” แต่สัญลักษณ์ที่ควรเคารพบูชาคือเจดีย์ ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเฉพาะต้นโพธิ์ แต่หมายถึงคือวัตถุ สิ่งใดก็ตามที่ใช้เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็น “เครื่องเตือนใจ” นั้นเรียกได้ว่าเป็น “เจดีย์” ต่อมาพระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับต้นความคตธาตุมุชา คือนหาปรินิพพานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหารวรรค เนื้อความกล่าวโดยละเอียดถึงขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระหลังดับขันธปรินิพพาน ความยังกล่าวไปถึงการสร้างพระสถูป และการกระทำธาตุมุชานโดยพระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งจะเป็แบบแผนในการสร้างพระเจดีย์ในสมัยต่อมา โดยกาลต่อมาพระพุทธศาสนาแพร่ขยายไป หน้าที่ของพระสถูปในแง่เครื่องเคารพบูชาก็ได้มีความวิจิตรซับซ้อนขึ้นระบบการประดิษฐานพระบรมธาตุก็ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบ ผัง ขั้นตอนการบรรจุมีความสลับซับซ้อนขึ้น ดังปรากฏในเนื้อหาวรรณกรรมพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุกับประเพณีการวางฤกษ์และสร้างห้องกุ ความสัมพันธ์ของเนื้อหาดังกล่าวอาจมีนัยยะสำคัญต่อคติการกระทำธาตุมุชานของพระเจดีย์ในอาณาจักรล้านนายนัยยะความสำคัญของโพธิพฤกษ์ โพธิบัลลังก์ และโพธิมณฑล ในมิติต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญเหตุผลที่แบบแผนการสร้างเจดีย์ในล้านนา ที่สถาปนามหาโพธิมณฑลนี้ขึ้นเป็นศูนย์กลางในครรถาตุได้อย่างสมบูรณ์มากขึ้น

สถูปเจดีย์นั้นมีปฐมเหตุจากพิธีกรรมหลังความตายในอารยธรรมอารยันโบราณซึ่งมีการเก็บอัฐิเข้าถ่านอังคารและบรรจุไว้ในเนินดินที่พูนขึ้นเหมือนการฝังศพ เพื่อสักการบูชาหรือเป็นเครื่องรำลึกถึงผู้ที่ล่วงลับดับขันธไปแล้ว มีข้อสังเกตว่าชมพูทวีปในยุคก่อนพุทธกาล อาจมีการสร้างสถูปบรรจุอัฐิบุคคลสำคัญและศาสดาในศาสนาอื่นแล้ว เพราะมีชื่อเมืองและชื่อสถานที่บางแห่งลงท้ายด้วยคำว่าเจดีย์ (สมหมาย เปรมจิตต์, 2524, 29)

สถูป และเจดีย์ เป็นคำที่มีความหมายพ้องใกล้เคียงกัน สถูป (Stupa) มาจากรากศัพท์ สตุมกะ แปลว่า “สะสมรวบรวมเข้าด้วยกัน” และในทำนองเดียวกัน เจดีย์ (เจดีย์ยะ) มาจาก เจตะ แปลว่า “กองขึ้น สะสม” ซึ่งแต่เดิมนั้นในวัฒนธรรมอินเดียโบราณมักมีนัยยะหมายถึงการก่อแทนบูชาไฟกองกฐน หรือเชิงตะกอน โดยนัยยะนี้ สถูปจึงสัมพันธ์กับแทนบูชา และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเกี่ยวเนื่องกับวัตถุใดๆ ที่หล่อหลอมด้วยสิ่งเที่ยงแท้ เช่น หิน ต้นไม้ แม่น้ำหรือ สิ่งก่อสร้างที่ศักดิ์สิทธิ์โดยในเขมาเขมสรณที่ปีกคาลา มีมาในพระสูตรตันตปิฎกขุททกนิกายธรรมบท พุทธวรรคที่ 14 ได้กล่าวถึงสรณะ คือที่พึ่งนอกพุทธศาสนา ใจความว่ามนุษย์เป็นอันมาก เมื่อเกิดมีภัยคุกคามแล้ว, ก็ถือเอาภูเขาบ้าง ป่าไม้บ้าง อารามและรุกขเจดีย์บ้าง เป็นสรณะ ซึ่งเข้าใจว่าแต่เดิมบรรพกาลอินเดียโบราณล้วนเชื่อนับถือสิ่งเหล่านี้ แต่ในพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคแรกสุด มีการอ้างอิงที่เจาะจงมากกว่านี้ คือกล่าวถึงเฉพาะสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ในกาลิงคโพธิชาดกมีผู้ถามพระพุทธองค์ว่าเจดีย์ แบบใดที่ใช้แทนองค์พระพุทธเจ้าได้เมื่อพระองค์มิได้ประทับอยู่ที่นี่ พระองค์ทรงตอบว่า ต้นโพธิ์ เป็นเจดีย์ที่เหมาะสมได้ ซึ่งในการศึกษานี้ เจดีย์หมายถึง “สัญลักษณ์” ตามความหมายเฉพาะที่ได้นิยามไว้แต่ต้นแล้ว กล่าวคือ เจดีย์ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเฉพาะต้นโพธิ์ แต่หมายถึงคือ วัตถุสิ่งใดก็ตามที่ใช้เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็น “เครื่องเตือนใจ” นั้นเรียกได้ว่าเป็น “เจดีย์” คติการสร้างเจดีย์ได้มีมานานแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่หากแต่ไม่นิยมสร้างเพื่อบรรจุอัฐิคนธรรมดาสามัญเท่านั้น ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ราชทูตจากนครต่างๆ ได้มาขอส่วนแบ่งพระบรมธาตุเพื่อจะนำไปสร้างเจดีย์บรรจุไว้ มีการแบ่งพระบรมธาตุออกเป็น 8 ส่วน และมีการสร้างพระเจดีย์ประดิษฐานไว้ที่สังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่ง คือที่พระองค์ประสูติ ตรัสรู้ ทรงแสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน เพราะสถานที่เหล่านี้พระองค์ตรัสว่า เป็นสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรจะได้เห็นและสักการบูชาในพระพุทธศาสนา ซึ่งประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาต่างก็นิยมสร้างกันทั้งนั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าพระเจดีย์รุ่นแรกนั้น ไม่มีรูปทรงฐานเดิมให้เห็นถึงทุกวันนี้เลย (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514, 7-9)

บทความวิชาการนี้มุ่งเน้นที่จะแสดงที่มาของเจดีย์ ในมิติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแทนใจ เครื่องบูชาระลึกถึงคุณพระศาสดา โดยแสดงถึงปฐมเหตุที่มาของการสร้าง สถาปนาพระสถูปเจดีย์ในพุทธศาสนา เป็นที่ทราบกันดีว่ามีแนวคิดมาจากมหาปรินิพพานสูตร ในหัวข้อเรื่องอุปาหารบุคคล คือบุคคลที่ควรแก่การสร้างสถูปบูชา ซึ่งคตินี้ พระศาสดาได้กล่าวไว้เมื่อช่วงก่อนกาลปรินิพพาน แต่ยังมีสิ่งที่พระศาสดาให้ความสำคัญ ว่าสามารถเป็นเครื่องรำลึกแทนพระองค์ได้ คือต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ทรงประทับในคราตรัสรู้นั่นเอง จากความสำคัญของต้นโพธิ์ตรัสรู้ และสถานที่อันเป็นชัยภูมิคือโพธิมณฑลซึ่งเป็นสายคือทวีป และคติการแสวงบุญบูชาสังเวชนียสถาน ในกาลต่อมาคติดังกล่าวได้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสถาปนาพระเจดีย์ในพระศาสนาในยุคสมัยต่างๆ ต่างๆ โดยในบทความนี้ ผู้เขียนต้องการนำเสนอ คติโพธิบูชาในครั้งพุทธกาล คุณค่าและการตีความต้นโพธิ์ในแง่มณฑลจักรวาล ถัดจากนั้นแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของคติโพธิบูชาในยุคสมัยอินเดียโบราณ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการจำลองสังเวชนียสถานในสุวรรณภูมิ คติโพธิบูชายังได้เข้ามาถึงอาณาจักรล้านนาส่งผลต่อแนวคิดการสร้างสถาปนาพระธาตุเจดีย์ โดยพบหลักฐานจากพิภพสารการการสร้างเจดีย์อักษรธรรมล้านนา 5. คุณค่า ภูมิปัญญา การสืบเนื่องของคติโพธิมณฑล โพธิบูชากับสังคมล้านนาในปัจจุบัน การตีความองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและวิธีการทางประวัติศาสตร์ศิลป์ของพระเจดีย์ล้านนา ที่เกี่ยวข้องกับคติมหาโพธิมณฑลภายใต้กระบวนการทัศน์และบริบทที่หลากหลายจะทำให้เข้าใจโลกทัศน์สภาพสังคมล้านนามากขึ้น

1. กาลิงคโพธิชาดก : นัยยะของโพธิพฤกษ์แกนกลางพระสถูป ในฐานะต้นไม้แห่งจักรวาล

พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ต้นโพธิ์เป็นมงคลสัญลักษณ์ เป็นเจดีย์ยะ (เจดีย์เพื่อเป็นตัวแทน เมื่อพระองค์มิได้ประทับอยู่ ณ ที่นั่น) ในพระสูตรตันตปิฎก อรรถกถาลิงคโพธิชาดกที่ 6 ว่าด้วยภูมิประเทศอันเป็นชัยภูมิ

(ช.ช.ไทย 27/1709-1805/313 - 314) เหตุการณ์ในพระสูตรกล่าวถึงเมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จออกจาริกไปโปรดเวไนยสัตว์ที่อื่น มหาชนทั้งหลายต่างถือเครื่องบูชามาเคารพมุขคันธกุฎีที่ประทับอันว่างเปล่าที่พระเชตวันวิหาร มนุษย์ทั้งหลายไม่มีองค์พระศาสดาเป็นที่บูชา จึงมีความปริวิตกกัง แล้วความทราบถึงพระอานนท์ พระอานนท์จึงทูลถามพระพุทธองค์ว่า สิ่งใดที่เป็นเครื่องรำลึกแทนองค์พระพุทธเจ้าได้เมื่อพระองค์มิได้ประทับอยู่ที่มุขคันธกุฎีพระเชตวันนั้น พระองค์ทรงตอบว่า ต้นโพธิ์ที่ทรงนั่งตรัสรู้เป็นเจดีย์ที่เหมาะสมได้ พระอานนท์เถระจึงให้นำเมล็ดโพธิ์จากพุทธคยามาปลูก อนาคตปิณฑิกมหาเศรษฐีรวบรวมเปลือกตมที่มีกลิ่นหอมแล้ว ผึ่งลูกโพธิ์สุกไว้ในเปลือกตมนั้น ปรากฏว่าต้นโพธิ์ประมาณเท่าองุ่น สูงห้าสิบศอก แต่นั่นต้นโพธิ์จึงเป็นต้นไม้ใหญ่กว่าต้นไม้ใหญ่ในป่าตั้งขึ้นในทันใดนั่นเองด้วยประการฉะนี้ ขอพระองค์จงใช้สอยโคนต้นโพธิ์นั้น ด้วยความสุขเกิดแก่สมบัติ โดยกำหนดใกล้ภูมิประเทศนี้เถิด พระศาสดาทรงใช้สอยโคนต้นโพธิ์นั้น ด้วยความสุขเกิดแก่สมบัติตลอดตราตรีหนึ่ง

สัญลักษณ์ความหมายของสถูปเจดีย์และพุกขเจดีย์

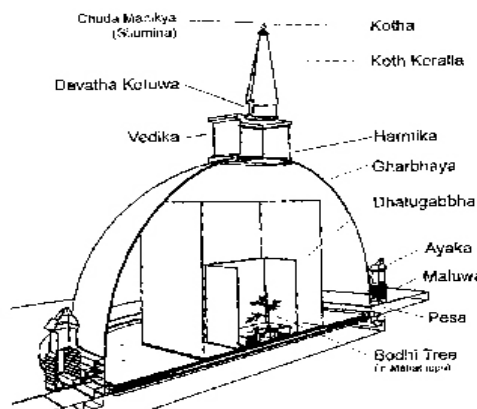
การกล่าวถึงลักษณะนี้มีนัยยะแสดงความสำคัญยิ่งในการสถาปนาพระพุกขเจดีย์ ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ (เจดีย์) ต้นไม้นี้ย่อมเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าเอง และในแนวคิดเจดีย์พุกขเจดีย์ ต้นไม้ก็เทียบได้กับพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นแกนของโลก รั้วเสาศศุมภะก็มีนัยยะแสดงถึงขอบเขตของระบบจักรวาล ทำให้เกิดอาณาเขตที่เป็นโพธิมณฑลหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ความหมายของแผนผังสัญลักษณ์นี้อธิบายให้ชัดเจนเชื่อมโยงความสำคัญของโพธิพุกขและมณฑลจำลองจักรวาลได้อีกคือ ลำต้นของต้นไม้ หมายถึงแกนดุริยภูมิที่เชื่อมวงล้อของโลกเข้ากัน ดุมล้อ และแหล่งกำเนิดตรงกลางแห่งหินหรือแท่นบูชาเป็นตำแหน่งที่ต้นไม้ตั้งอกยึดพื้นโลก กิ่งก้านสาขา คือภูมิที่สูงกว่ามนุษย์ภูมิ และรากของต้นไม้ คือภพที่อยู่ในตำแหน่งต่ำกว่า เช่น บาดาลมีนัยยะของพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ที่แผ่ขยายออกไปบนลานโพธิพุกขนั่นเอง ภาพจำลองของกำเนิดจักรวาล กล่าวคือ ลำต้นของต้นไม้เป็นเหมือนแกนรัศมี, หิน (แท่นบูชาหรือบัลลังก์) เป็นศูนย์กลางของโลก เสาร์้วไม้เปรียบเสมือนพรมแดนจักรวาล

สิ่งเหล่านี้ได้รับการขยายเพิ่มเติมมากขึ้นในทางพุทธศาสนา โดยการจัดวางทิศทางของ สิ่งก่อสร้างให้ชัดเจน ในบันทึกของพระภิกษุเหียนจิ่ง แสดงข้อสังเกตว่า เจดีย์พุกขเจดีย์นี้มักตั้งอยู่ ทางทิศตะวันออกของเมืองหรือวัดต่างๆ คัมภีร์มหาวงศ์ระบุว่า พุทธบัลลังก์ที่สร้างขึ้นในลังกาทวีปก็นิยมหันไปสู่อุทิศตะวันออก ขณะที่พุทธบัลลังก์ของนิกายสรวีรวาทนิยมหันไปทางทิศเหนือ ซึ่งในพระไตรปิฎกระบุว่าขณะตรัสรู้นั้น พระพุทธเจ้าประทับเหนือพระแท่นวัชรอาสน์ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยหันพระพักตร์ไปยังทิศตะวันออก ดังนั้นขอบเขตของพระสถูปซึ่งแสดงไว้โดยรั้วกัน (เวทีกา) และมีเสาหลักเป็นศูนย์กลาง ก็คือ เจดีย์พุกขเจดีย์ และต้นไม้นี้เป็นสิ่งเดียวกันอย่างชัดเจนในวรรณกรรมทั้งของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ เส้นแกนเป็นต้นกำเนิดภพภูมิต่างๆ ตลอดจนความมั่งคั่ง และความสุขทั้งมวล เรื่องนี้สะท้อนในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นต้นกัลปพฤกษ์ที่เป็นสัญลักษณ์เก่าแก่แต่โบราณ ต่อมาในคติในพุทธศาสนาหายานได้เปลี่ยนต้นโพธิ์ให้มียุทธเป็นต้นกัลปพฤกษ์ให้เห็นได้จากในคัมภีร์มนสาร มักอยู่ในรูปของใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ ต่างสีต่างใบ ทั้งดอกทั้งผลห้อยระย้าด้วยสายทองคำ ประดับด้วยโช่ทองนบร้อย รวมทั้ง สายสร้อยมุกสีกุหลาบและสีดำ ตกแต่งด้วยสัญลักษณ์ สวรรดิ กะ นันทยาวรรต และ ดวงจันทร์

ส่วนเหตุการณ์การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับต้นโพธิ์ จนต้นโพธิ์ได้กลายเป็นเครื่องหมาย แห่งการตรัสรู้ จนถึงบัดนี้ต้นโพธิ์ก็ได้รับการเคารพบูชาว่าเป็นสัญลักษณ์ของเหตุการณ์สำคัญนั้น เหตุการณ์เกี่ยวกับการเสวยวิมุตติสุข 49 วันหลังการตรัสรู้ได้อ้างถึงต้นโพธิ์หลายครั้ง กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรไปยังต้นโพธิ์โดยไม่กะพระพิบตาเป็นเวลา 7 วัน ทรงดำเนินจงกรม โดยเริ่มต้นจากต้นโพธิ์

ขณะที่ประทับอยู่ใต้ต้นโพธิ์ที่เคยทรงรับประเคนภัตตาหารจากนางสุชาดา พระองค์ก็ทรงเอาชนะพญามารได้ ดังนั้นสถานที่ตรัสรู้และวัชรอาสน์จึงเป็นอาณาเขตที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดและเจดีย์พุทธคยาสำหรับพุทธศาสนิกชนแล้ว ก็คือ สถานที่ตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า (โพธิมณฑล) ที่พุทธคยา ซึ่งเป็นพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ ขณะประทับอยู่บนวัชรอาสน์ ณ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัชรอาสน์แห่งการตรัสรู้นี้ประดิษฐานอยู่ตรงจุด ศูนย์กลางของโลกและเป็นแกนของกงล้อแห่งโลก ณ ที่นั่นเองที่เป็นที่ตั้งของพระสถูป ซึ่งตามคติพระสถูปทุก องค์ล้วนมีจุดกำเนิดขึ้นจากฐานของวัชรอาสน์ พระสถูปทุกองค์ต่างก็สร้างขึ้นมาเฉพาะตรงที่เป็นศูนย์กลาง โลกเหมือนกัน เป็นจุดกึ่งกลางของสากลจักรวาล ในตำนานและในพื้นที่ทางกายภาพแล้ว จุดศูนย์กลางแห่ง จักรวาลนี้ตั้งอยู่ตรงใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยาพอดี แต่ในทางเหนือกายภาพแล้ว จุดศูนย์กลางแห่ง จักรวาลนี้ตั้งอยู่ทุกจุดของจักรวาลได้พร้อมๆ กัน สถานที่ที่ตรัสรู้นั้นมิได้ตั้งอยู่ที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะ วัชรอาสน์ ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับขณะตรัสรู้ ก็มีได้มีตำแหน่งทางพื้นที่และกาลเวลาระบุไว้แน่นอน แต่ปรากฏอยู่ได้ ในทุกที่และทุกขณะ เมื่อใดก็ตามและที่ไหนก็ตาม ที่มีการก้าวพ้นจากภาวะสามัญแห่งสังสารวัฏไปสู่ “อีกฝั่ง หนึ่ง” ของพระนิพพาน พุทธมณฑลจึงเป็นสัญลักษณ์ที่เราสามารถมองเห็นได้ ตั้งอยู่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และตามเวลาในประวัติศาสตร์ เป็นสัญลักษณ์ของสภาวะความหลุดพ้นที่เรามองด้วยนัยน์ตาไม่เห็น พุทธ มณฑลเป็นตัวแทนของจุดรวมของวิญญานและของความเป็นสากล” เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความไม่แน่นอน ทั้ง ปวงทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ หรือเหนือข้อจำกัดต่างๆ ทางด้านพื้นที่และกาลเวลา (เอเดรียน สน อดกราส. 2541. 257)

โพธิ์พุทธคยาในใจกลางเจดีย์

ภาพที่ 1 ภาพจำลองรูปตัดต่อคัมภีร์เจดีย์ รุวันเวลีเสยะ หรือสุวรรณมาลิกเจดีย์ ภายในประดิษฐานไม้ มหาโพธิ์พุทธคยาเป็นศูนย์กลาง ที่มา : Shereen Amendra. The mystery of Mahathupa – An architect’s attempt to unearth secrets of Ruwanweliseya

จากการศึกษาคัมภีร์ฝ่ายลังกาจะเห็นได้ว่าคัมภีร์อุปาวงศ์ และพงศาวดารมหาวงษ์ล้วนมักกล่าวถึง การสร้างต้นโพธิ์ทองคำจำลองไว้ที่ตำแหน่งแกนกลางห้องกรู ดังนั้นเพื่อความเข้าใจความสำคัญของโพธิ มณฑลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในมิติต่างๆจากพระไตรปิฎก ว่าด้วยความสำคัญของมหาโพธิมณฑลในฐานะ ธรรมดาของพระพุทธเจ้า และสังเวชนียสถาน ความสำคัญของสัตตมหาสถาน สถานที่อันเกิดเหตุการณ์ สำคัญหลังการตรัสรู้ที่มีนัยยะสถานที่แสดงฐานะการเป็นโลกุตระของพระพุทธเจ้า ซึ่งต่อมามีพัฒนาการของคติ และนัยสำคัญของมณฑลสัตตมหาสถาน สู่คติคติสายคือทวิป ในกรณีการสร้างพระสถูปของฝ่ายเถรวาทที่มีความ เกี่ยวข้องกับคติโพธิบูชา มหาสถูปสุวรรณมาลิกเป็นตัวอย่างของสถูปที่มีการพรรณาระบบการจัดวาง

ครรรกธาตุเป็นมณฑลจากภายในตัวพระสถูป กล่าวคือ คัมภีร์มหาวงศ์ บรรยายถึงวิธีการหาทำเลที่ตั้งพระสถูปศรีลังกาแล้วว่า หอกของพระเจ้าทูลฐคามณีได้ปักตั้งตรงกับพื้นดิน แล้วไม่สามารถถ่ายถอนหรือขยับเขยื้อนได้ แต่กลับปักแน่นอยู่อย่างนั้น เป็นเหตุให้พระองค์มีบัญชาให้สร้างสถูปรอบแกนที่มั่นคงนั้นดุจแกนกลางจักรวาล

เรื่องนี้เป็นกรพรรณให้เห็นถึงพิธีกรรมในการทำให้แผ่นดินสงบร่มเย็น หอกซึ่งตรงกับแกนของพระสถูปก็คือหอกที่ตอกให้พื้นดินมั่นคงนั่นเอง กษัตริย์ทูลฐคามณีทรงบรรจุพระพุทธรูปที่ประทับอยู่ใต้ต้นโพธิ์ทองและโพธิ์เงินในห้องครรรกธาตุสุวรรณมาลิกสถูปและประดับด้วยอัญมณีต่างๆ การบรรจุมณฑลนี้ได้เพิ่มพระพุทธรูป อีก 7 องค์ ตามเหตุการณ์สัตตมหาสถานและจัดวางตามลักษณะมณฑลที่เป็นแบบฉบับ โดยมีต้นไม้อยู่ตรงกลาง แวดล้อมทั้งแปดทิศด้วยพระพุทธรูปเพิ่มเทวรูปของพระพรหม พระอินทร์ และเทพเจ้าอื่นๆ พระพุทธรูปและเทวรูปเหล่านี้ล้อมรอบด้วยหอกสถิตบัลลังก์ประดับอัญมณี

หินครรรกธาตุลังกาคความเชื่อมโยงกับสะดวกแก้ห้องล้านนา

ส่วนในหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระสถูปในศรีลังกามักพบหินครรรกธาตุสี่เหลี่ยมรูปที่วางไว้ในระดับฐานราก ที่แกนกลางของพระสถูป มีลักษณะเป็นมณฑลยันตรคัลซึ่งเป็นแผ่นหินสี่เหลี่ยมเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยม 9 หรือ 17 หรือ 25 ช่อง พระสถูปเหล่านี้ “ปรากฏให้เห็นได้ตามโบราณสถานเกือบทุกแห่งในศรีลังกาของจักรวรรดิเหล่านี้ มีรูปปั้นของทศปาละ ซึ่งเป็นผู้รักษาแดนต่างๆ ทั้งสิบทิศ ปรากฏมีสัตว์ประจำทิศทั้งสี่ (วัว, สิงโต, ม้า และช้าง) ตลอดจนเทวรูปในศาสนาฮินดูที่สัมพันธ์กับทิศและวัฏจักรแห่งเวลาและมณฑลที่มีรูปลักษณะนี้มักเป็นตัวแทนที่แสดงถึงความเป็ศูนย์กลางจักรวาล แนวคิดเกี่ยวกับมณฑลที่ปรากฏอยู่ในพระสถูปบางแห่งของศรีลังกา และหลายแห่งในเนปาล มีลักษณะแตกต่างออกไป แต่เข้าใจว่ามีรากเหง้าคติเดียวกันโดยการใช้หินก่อสร้างเป็นห้องเล็กๆ ตรงกลางครรรกซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่ ตรงกลางและมีคูหา 4 ช่อง ล้อมรอบในทิศทั้งแปดภายในพระสถูปของเนปาล พื้นที่แต่ละแห่ง เหล่านี้บรรจุลัทธิธรรมกาย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งหนึ่งของพระอาทิตย์เจ้า ยันตรคัลของพระสถูปศรีลังกาเป็นกรณีเฉพาะของหินหลัก (อาชารศิลา) ที่ตั้งอยู่ตรงกลางแผนผังของสิ่งก่อสร้างแบบฮินดูและแบบพุทธศาสนา คือ มีลักษณะเป็นแผ่นหินหรือแท่งหิน ซึ่งแบ่งเป็นช่องๆ โดยมีช่องหนึ่งอยู่ตรงกลางและมีช่องอื่นๆ จำนวน 4 , 5 , 8 หรือ 32 ช่องล้อมรอบทุกทิศ มีเพชรนิลจินดา แผ่นโลหะ และอักษระหรือสิ่งของอื่นๆ ที่เป็นตัวแทนเทพเจ้า ประจำทิศต่างๆ บรรจุอยู่ในช่องเหล่านี้ ในบางกรณีก็จะสลักหินเป็นรูปดอกบัวและสลักอักษระไว้บนกลีบบัวหินที่เป็นฐานรากหรือเป็นหลักอีกแบบหนึ่งแบ่งออกเป็นสี่ส่วนเท่าๆ กัน โดยมีร่องสองร่อง ทอดยาวไปในทิศทั้งสี่และตัดกันเป็นมุมฉาก

แนวคิดเหล่านี้ช่วยให้เข้าใจความหมายของครรรกแห่งพระสถูปได้ดียิ่งขึ้น ครรรกไม่ได้เป็นเพียงต้นกำเนิดของโลกแห่งปรากฏการณ์ต่างๆ (ธาตุธาตุ) เท่านั้น แต่ยังเป็นต้นกำเนิดของบรรดา พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้ว ผู้ซึ่งได้รับการปกป้องและหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโตอยู่ภายในครรรกนั้น จนสามารถออกมาช่วยเหลือสัตว์โลกผู้ทุกข์ทรมานได้ ดังนั้นครรรกจึงเป็นที่มาของกายกรรม วชิกรรม และมนโกรรมขององค์พระพุทธรเจ้า เพื่อพาสิ่งมีชีวิตในโลกทั้งสามออกจากความมืดไป สู่แสงสว่าง คำว่า “ธาตุครรรก” ยังมีความหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ในความหมายหนึ่ง ธาตุ คือ “ธาตุที่ประกอบเป็นกาย” จึงเป็น “ส่วนที่เหลือของร่างกาย หรืออัฐิ” ดังนั้นธาตุครรรกจึงมีความถึง “ที่บรรจุอัฐิ” ซึ่งเดิมใช้หมายถึง ธรรมิกายที่ใช้บรรจุอัฐิ ณ ยอดโดมพระสถูป แต่ต่อมาใช้หมายถึงพระสถูปทั้งองค์” อย่างไรก็ตามการตีความเช่นนี้เป็นการอธิบายคำว่า ธาตุครรรกเพียง บางส่วนเท่านั้น จริงๆ แล้วความหมายแรกเริ่มของธาตุหมายถึง “โลก” หรือส่วนประกอบของโลก ถ้าดูตามรากศัพท์เช่นนี้แล้ว คำว่าธาตุครรรก ย่อมหมายถึง “ที่บรรจุโลก” หรือถ้าให้เฉพาะเจาะจง ลงไป

หมายถึง “ที่บรรจจุฑาทูที่ประกอบขึ้นเป็นโลก” และ ธาตุกรรม ก็คือ ต้นกำเนิดที่บรรจจุส่วนประกอบนั้น ธาตุกรรมที่แท้จริงของพระอาทิตย์พุทธเจ้า หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระพรหมผู้สร้าง” ก็คือ พรหมันณะ หรือ ไชจักรวาลที่บรรจจุฑาทูทั้งหมดไว้ และแบ่งแยกเป็น สองส่วนด้วยขอบฟ้า นี่คือธาตุกรรมที่แท้จริง และสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเพียงภาพจำลองเท่านั้น (เอเดรียน สนอดกราส. 2541. 289)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ประวัติศาสตร์ในลังกานั้นเต็มไปด้วยความขัดแย้งระหว่างนิกายเดิมแต่ครั้งสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ คือมหาวิหาร และนิกายที่แยกตัวออกมาในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏคามินี คือภิกษุวิหารซึ่งต่อมามีวัตรปฏิบัติแบบมหายาน-วัชรยานผสม และเกิดนิกายย่อยในพื้นที่ของมหาวิหารคือนิกายเซตวันในรัชสมัยพระเจ้าเสนะซึ่งนับถือในไวศัลยาน ปรากฏเมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 รัชสมัยต่อมาถึงสมัยแห่งมหाराชที่สำคัญที่สุดพระองค์หนึ่งของลังกา คือ พระเจ้าปราชกรมพาหุที่ 1 (พ.ศ. 1697 - 1730) ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 พระองค์ทรงเป็นทั้งนักรบและนักปกครองที่สามารถ ทรงจัดการปกครองได้เรียบร้อย จัดการชลประทานและการเกษตรได้ดี กล่าวกันว่าพระองค์มีดำริว่า จะไม่ยอมให้หยาดน้ำฝนมัน้อยหนึ่งไหลลงคืนสู่ทะเลโดยมิได้ทำให้บังเกิดประโยชน์แก่ประชาชน พระเจ้าปราชกรมพาหุ จึงทรงทำสังคายนาสามนิกายทั้งสามนิกาย เกิดเป็นพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้มีพัฒนาการโดยรับเอารูปแบบพิธีกรรมมาผสมผสานปรับใช้จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเองไปแต่เอกลักษณ์ คติ พิธีกรรมแบบมหายานก็ไม่ได้สูญหายไปไหนยังคงมีอยู่ในพุทธศาสนาลังกาวงศ์ แต่ความเคร่งครัดในรูปแบบ การรับรู้แบบคติดังกล่าวก็ไม่ได้เคร่งครัดทำตามเหมือนมหายานต้นฉบับไปทั้งหมด อาทิเช่นการกำหนดทิศและมุทราของพระธยานิพุทธแบบคติวัชรธาตุมณฑลก็ล้วนแตกต่างไปจากวัชรยานต้นกำเนิด คติกลืนอายุพิธีกรรมแบบมหายาน-วัชรยาน ดังกล่าวจะสะท้อนได้จากประเพณีการบูชาพระบรมธาตุ การสร้างมณฑลในนครธาตุเจดีย์ การสร้างและสมโภชพระพุทธรูปปฏิมา โดยกล่าวมานับได้ว่าเข้าใจว่าเหล่านี้เองเป็นองค์ความรู้สืบทอดมายังล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21

2. คติโพธิบูชา กับตำราสร้างพระธาตุเจดีย์ล้านนา

เอกสารโบราณล้านนา ที่กล่าวถึงวิธีการสถาปนาสร้างพระธาตุเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับคติมหาโพธิมณฑล โดยผู้ศึกษาได้ทำการค้นคว้า และคัดเลือกเอกสารพิสาอักษรธรรมล้านนาจำพวกพิสา ฉบับที่พบอายุเก่าสุดเป็นสมุดภาพไตรภูมิอักษรธรรมล้านนากล่าวถึงผังมหาโพธิมณฑลปัจจุบันอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ส่วนฉบับที่เป็นสมบัติของวัดต่างๆในเขตจังหวัดเชียงใหม่ พบถึงสามฉบับคือฉบับวัดเชียงใหม่ และวัดบวกรอก อ.สันกำแพง เมื่อศึกษาแล้วมีใจความค่อนข้างจะตรงกัน จึงกล่าวถึงให้ทราบว่าคตินี้ยังมีสืบอยู่ สามารถนำมาใช้อ้างอิงได้อย่างมากในการศึกษานี้ พิศาลอีกบางส่วนของโครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ซึ่งคุณสมหมาย เปรมจิตต์ ไปพบเอกสารนี้โดยบังเอิญที่ Cornell university ที่ศูนย์รวบรวมเอกสารด้านเอเชียอาคเนย์ โดยมีการบันทึกข้อความคล้ายคลึงกับสมุดภาพไตรภูมิ และมีแผนผังมหาโพธิมณฑลประกอบโดยย้าว่าเป็นผังการสร้างธาตุเจดีย์ ส่วนฉบับอื่นๆที่ใช้ในการศึกษานั้น ได้มีกระจายกันตามจังหวัดต่าง ๆ ในเขตดินแดนล้านนา คือ ลำปาง ลำพูน และพะเยา โดยอาศัยต้นฉบับจากสำเนาไมโครฟิล์มของสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ถ่ายสำเนาเก็บรักษา ซึ่งเอกสารพิสาเหล่านี้ มักจะไม่ได้นบันทึกเกี่ยวกับคติการสร้างธาตุเจดีย์โดยตรงเพียงอย่างเดียว แต่หากเป็นพิสาที่กล่าวรวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ในพระศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเสนาสนะ เช่นการสร้างอุโบสถ การรื้อศาลา การสร้างสมโภชพระพุทธรูป และพระเจดีย์ อีกทั้งบันทึกปกิณกะศาสนพิธีแบบล้านนาอีกด้วย ซึ่งอาจจะเป็นเหมือนสมุดบันทึกรายละเอียดพิธีกรรมของส่วนบุคคลของพระเถระในพระอารามนั้นๆ ไว้ซึ่งพบว่ารายละเอียดของเอกสารพิสาจำพวกนี้ ในตำราการสร้างพระเจดีย์ฉบับที่กล่าวไว้ละเอียดมักจะ

กล่าวถึงขั้นตอนการสร้างพระธาตุเจดีย์ ตั้งแต่การเริ่มต้นก่อสร้างจนสิ้นสุดกระบวนการคือการสมโภชยกฉัตรพระเจดีย์ ส่วนในฉบับที่ย่นย่อ มักกล่าวไว้แต่เพียงภาพแผนผังห้องกรหลักสำหรับบรรจุพระธาตุ และระบุยันต์ที่ไว้ใส่ยอดฉัตรเท่านั้น

เนื่องจากข้อจำกัดของอายุการเสื่อมสภาพของวัตถุเอกสารต้นฉบับ (พับสา) ระบบการจัดเก็บและการเข้าถึงข้อมูล จึงทำให้พบพับสาที่กล่าวถึงคติการสร้างพระธาตุเจดีย์ของล้านนาล้นน้อยมาก พับสาต้นฉบับดังกล่าวที่พบ มีอายุเก่าแก่ที่สุดคือ 250-300 ปี อ่อนสุดที่พบประมาณอายุที่ 80 ปี ซึ่งเข้าใจว่าคงมีการบันทึกและคัดลอกคติดังกล่าวมาอย่างสืบเนื่อง แต่เดิมนั้นการจารธรรม พับสานั้นจะจารึก คัดลอกมาจากต้นฉบับเดียวกัน ในการปริวรรต รวบรวมข้อมูล อาจทำให้พบได้ว่า ธรรมผูกหนึ่ง มีลูกแตกออกไปไปหลายสิบผูกโดยมีสำนวนเดียวกัน เพราะมีการสืบทอดมาจากต้นฉบับเดียวกัน ในกรณีของพับสาพิธีกรรม หมวดเรื่องการสร้างเจดีย์ธาตุนั้น ซึ่งเมื่อศึกษาลงไปรายละเอียด ก็จะพบข้อแตกต่างกันบ้าง แต่ใจความสำคัญล้วนกล่าวถึงมหาโพธิมณฑล ให้เป็นมณฑลสำคัญในการสถาปนาเจดีย์ธาตุ ซึ่งด้วยกาลเวลา ทำให้พับสาต้นฉบับชำรุด สูญหายไป ก็ไม่สามารถตรวจให้แน่ชัดว่าต้นฉบับพิธีกรรม คติแนวคิดลักษณะนี้เริ่มแรกมาจากไหน ต้องอาศัยการเปรียบเทียบและตีความต่อไป

ในหมวดที่เกี่ยวข้องกับคติมหาโพธิมณฑล และการสร้างเจดีย์ธาตุ ที่นำมาศึกษาโดยที่ภาพนำมาแสดงในที่นี้มีใช้การปริวรรตทั้งเอกสาร แต่ได้สำเนาภาพพับสาที่เกี่ยวข้องกับคติมหาโพธิมณฑลมาเป็นบางส่วนเท่านั้น เรียงตามอายุเอกสารแล้วมีดังต่อไปนี้

1. สมุดข่อยไตรภูมิ เขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา ฉบับหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. พับสาสัตตมหาสถาน วัดเชียงใหม่ รหัส 051420012_00
3. พับส่าวัดเชียงใหม่ ผังธาตุหน้า 31 รหัส 051420003_00
4. พับสาลำปางหลวง โปธิบัลลังก์ หน้า 6 รหัส 030220047_00
5. พับสา ปกิณกะพิธีกรรมวัดบวกรกหลวง
6. พับสาไตรภูมิอักษรธรรมล้านนา asian collection ,Cornel university
7. ตำราสร้างเจดีย์ปจุพระธาตุ ฉบับวัดนาเลา จังหวัดลำปาง
8. พับส่าวัดบ้านเอื้อม จังหวัดลำปาง เรื่องวิธีเอาอุปคุตต์,ต่างฉัตรมหาธาตุเจ้า
9. พับส่าวัดต๋นกลาง จังหวัดพะเยาจารย์ จ.ศ. 1270 วิธีสูตกะทำมังคละกัมมทั้งมวล

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่างดังกล่าวมาอย่างละเอียดแล้วนั้น สามารถสรุปเรียงลำดับขั้นตอนในการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ตามตำราดังกล่าวได้ 9 ขั้นตอน คือ โดยจะมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- ขั้นตอนที่ 1. กำหนดวันที่จะสร้างพระเจดีย์ ฤกษ์กระทำการควรจะเป็นวันในดิถีข้างขึ้นจะดีมาก
- ขั้นตอนที่ 2. การเตรียมอิฐวางฤกษ์ การสร้างพระเจดีย์นั้นดินที่จะใช้ปั้นอิฐตามตำรา
- ขั้นตอนที่ 3. การเตรียมปูนยิววัดเพื่อบรรจุในพระเจดีย์
- ขั้นตอนที่ 4. การจัดเตรียมสถานที่สร้างพระเจดีย์
- ขั้นตอนที่ 5. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมวางฤกษ์ วางอิฐมงคลฤกษ์สำหรับแรกก่อสร้างพระเจดีย์

ขั้นตอนที่ 6. พิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามตำราท่านให้จารฝังตารางสัตตมหาสถานและพุทธประวัติตอนสำคัญต่างๆ (อัฐมหาสถาน) ไว้ในแผ่นทองสำริด (จังกอ) วางรองไว้ในห้องครรภคฤหะที่จะประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ อาจจะกระทำเป็นขุมธาตุก็ได้เช่นเดียวกัน หรือแม้แต่ลงใส่แผ่นทองสำริดเพื่อวางเป็นมณฑลใต้พระพุทธรูปปฏิมาที่จะทำการอบรมสมโภช (ไซตาพระเจ้าใหม่) ก็ใช้ผังนี้เช่นเดียวกัน พระพุทธรูปที่จะบรรจุลงในพระเจดีย์นี้จะทำบรรจุแค่ตามจำนวนสัตตมหาสถานนี้ก็ ได้ แต่ถ้ามี

ทุนทรัพย์จะทำพิธีบรรจุแบบพิศดารอีกก็ได้ ก็ให้จัดเตรียมพระพุทธรูปเพิ่มตามเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ประเพณีต่างๆตามในปฐมสมโพธิกถา ตั้งแต่สุเมธดาบสได้รับลัทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรณ์พุทธเจ้า จนถึง พระสมณโคตมปริณิพพาน (อัฐมหาสถานและโสฬสมหาสถาน) ดังความในพับสาวว่า

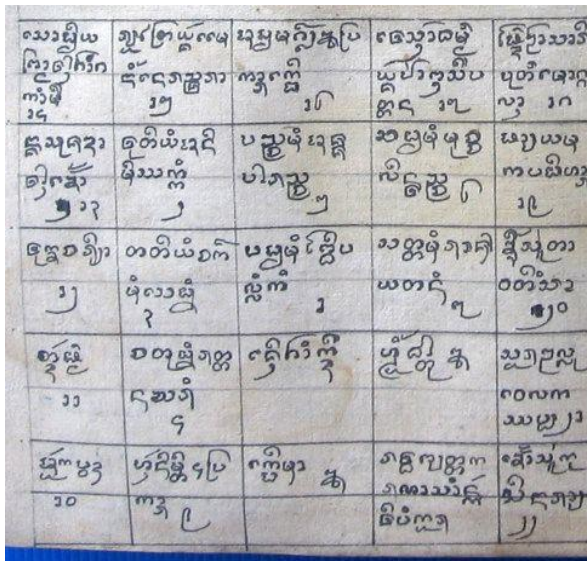
“... แล้วยกเอาสะพานค้ำอันใสโกศธาตุพระเจ้า กับตั้งเข้าตอก ดอกไม้ เทียน พร้อมกับด้วยพันธะ นะคาถาธัมม 84,000 ชั้น แลสัพพะสิ่งของเงิน คำ แก้ว แหวน วัตถุอันมี ตามลัทธาหากจักใส่ไว้วันนั้น แล้วเอาเข้าปัจจุลงในห้องวันตกแข่งใต้ ชื่อเอาหัวสะพานไพน้ออก ทางสะพานไฟทางวันตก เมื่อฐาปะนะปัจจุ แล้วจึงเจาะตามเทียนเงิน เทียนคำบูชาชื่อจอดโค่ว ทั้ง 4 ด้านเสียดังจักวุฒิตั้งพายเป็น แลพายนอกอยู่ เอยนเป็นสุขมากนัยยามเมื่อจักกระทำนั้นคือเป็นครุภาวะดีงามแท้จึงจักดีแล อย่าได้นับเยียนับใส่ไฟแล คั่นใส่ห้องใดตาใดก็อย่าหื้อ รูปพระเจ้านั้นได้เส้ได้ช้ายเลิงไฟแล คั่นว่าเลิงไฟหนวันออกจักแพ้พระสังฆะ ทั้งมวล คั่นเลิงไฟ หนเหนือจักแพ้เจ้าบ้านเจ้าเมือง แลขุนเสนาอามาตทั้งหลาย คั่นเลิงไฟหนวันตกจัก แพ้ ผู้เป็นช่างก่อ หมอสร้างทั้งหลาย คั่นเลิงไฟหนได้จักแพ้เจ้าลัทธาผู้เป็นเคล้าสร้าง เมื่อกระทำนั้น อย่ารีบอย่าฟังอย่าชื่อรูปพระเจ้างศ์น้อยของคี่ใหญ่ได้ช้าย ได้เลิงไฟชื่อได้ชื่อ ๆ ๆ ช้องค์แล แล้วก็ค่อยก่อ ค่อยแปลงไฟชื่อตั้งงามหมั่นคงตามลักษณะเจตียะเทอะ ลักษณะสันนี้ชุ่มเอยนดีแท้แล คั่นว่าได้กระทำสัน นี้จึงจักวุฒิก้านทุ่งรุ่งเรืองสะเทืองบานงาม ทั้งพายเป็น แลพายนอก แลท่านทั้งหลายเหยจาด้วยวิธิการ สร้างแปลงพระเจตียะธาตุเจ้าคแล้วไฟไนยะ 1ก่อนแลฯ ...”

ต่อจากนั้นพระสงฆ์ทั้งหมดร่วมกันสวดต่อจนจบ เมื่อสวดเสร็จแล้วให้จุดเทียนเงิน เทียนทองทั้ง4ด้าน ในขณะที่พระสงฆ์สวดบรรจุนั้นให้พรหมณ์ ลั่นฆ้องชัยโกฎิฆ้องฆะว เป่าแตรสังข์ ตีฆ้องกลองดุริยะดนตรี ทั้งหลายสรรเสริญบูชาจนกว่าจะทำพิธีเสร็จฯ ซึ่งจากการศึกษาคัมภีร์ พิศาสตราการสร้างพระธาตุ พบว่า สะตวง ก่ำหัง หรือผังการวางมณฑลใจธาตุ มีสองรูปแบบคือ ผังสถมมหาสถานธรรมดา สะตวงก่ำหัง และผังพิศดาร สะตวง 25 ห้องโดยมีความแตกต่างกันโดยแบบหลังเพิ่มผังสถานที่ และเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติเข้าไป อีกทั้งยังสร้างผังพระมหาปฏิฐานวีนันว่าเป็นธรรมสำคัญ เป็นเหตุปัจจัยทุกสิ่งอันมีในจักรวาลเข้าไปทับอีก จึงเป็นการเน้นย้ำภาพความเป็นมณฑลศูนย์กลางของโพธิมณฑลผ่านผังคัมภีร์มหาปฏิฐานอีกด้วย

ขั้นตอนที่ 7 การบรรจุพระพิมพ์ กรุในองค์ระฆัง ล้านนาไม่นิยมบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ไว้ตรงนี้ ส่วนมากจะบรรจุไว้ที่ตำแหน่งฐานพระเจดีย์ เหนือจุดที่วางถุกษ์คือในขุมสถมมหาสถาน เนื่องจากส่วนยอด มักพังทลายก่อนส่วนอื่น จึงเกิดคติขึ้นมาว่าห้ามผู้หญิงเข้าใกล้องค์พระเจดีย์ เมื่อได้บรรจุเสร็จก็ให้ช่างทำการ ปิดกรุแล้วตกแต่งเสียให้ตั้งงามแล้วรอ ยกยอดฉัตรในคราวต่อไป

ขั้นตอนที่ 8 พิธีกรรมยกยอดฉัตรพระเจดีย์ รายละเอียดในงานจึงมีพิธีกรรมรวมอยู่สองพิธี คือ วันแรกนั้นเป็นพิธีอบรมสมโภช เบิกบายพุทธานิเชก วันที่สองเป็นพิธียกยอดฉัตร ในบางครั้งก็อาจจะมิงงานปอย หลวงฉลอง ถวายทานพระเจดีย์ไปพร้อมกันด้วย เพราะยอดฉัตรนั้นจะทำพิธียกได้ก็ต่อเมื่อสร้างพระเจดีย์เสร็จแล้ว ในพิธีกรรมในการยกฉัตรต้องมีเครื่องขันตั้งหลวง ขั้นตอนต่อไปคือการอัญเชิญฉัตรขึ้นสู่ยอดพระธาตุเจดีย์ และการสรรเสริญพระธาตุเพื่อเตรียมการสมโภชพระธาตุเป็นขั้นตอนสุดท้ายต่อไปในตอนค่ำของวันนั้นจนไปถึงรุ่งเช้าอีกวัน ซึ่งขั้นตอนการสมโภชพระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่นั้น บทสวดและขั้นตอนสมโภชมีความใกล้เคียงกับปารอบรมสมโภชพระพุทธรูปใหม่

“... เถิงเวลากาละค่าแล้วหื้อชาวเจ้าทั้งหลายมานั่งพร้อมแล้ว ลักเคหลวง 3 ที แล้วหื้อ สุตมนต์ตั้งลำแล้วหื้อสูตเบิกอบรมไฟหื้อเลียงทั้ง 4 ยามตราบเลิงรุ่ง คั่นสายอรุณาอาทิตย์ ร่มยกแสดเหลืองแดงขึ้นมาแล้ว หื้อชาวเจ้าทั้งหลายได้ตั้งสูต อวิชชาปัจจะยา.. และ อะวิชชา ยะเตวะ..อเนกะชา..ยะทาหะเว ทั้ง ๓ แล้วสูตธัมมะจักกั แล้วสูต มังคละหลบ แล้วเอวัมเมไฟ เถิงมหามังคละสุดตั้ง แล้ว สุโข อะโรคะยะ เลียงแล้วตีตุริยะนนตรี พาด พิน ค้อง กอง บูชาแล้ว

โสคติยะพรหมณ์ ทวนลา ๘ กำมือ 14	ลอยใครคำแม่น้ำ เนรฤชรา 15	อัญระมิงคะ ๘ ประการเกิด 16	เทศนารัมย์ยังป่า อิธิปณะ 17	โศคสาสิบุตรคโมค คานะ 18
นางศุชลาทานเข้า มธุปายาส 13	พุทธี อิมมิศตกร์ 2	ปญจมอชชขปุลลกร์ 5	ศกฺขมัญจกรณ์ 6	ทวยชกะปาฎิหาริ ยะ 19
ทุกขะกรียา 12	คคิยอกุมมยเจว 3	ปฐมิโพธิปุลลกร์ 1	ศคฺคมวราชยคน์ 7	ขึ้นสู่ดาวคัสสา 20
คัคเคศา 11	จคฺคคฺตรคณร 4	เงินคำคิติ 1	หม้อพระธาตุ 7	สอน อุรุลาคัสสปะ 12
ออกนวย 10	ทั้นนิมิต ๔ ประการ 9	ประตุคต 8	สำรทษกรณส์สำนิก พระทีปังกร 7	เข้าสู่กัสมารายะ 22

ภาพที่ 3. แผนผังแสดงสัตตมหาสถาน จากพิภพสาราสร้างเจดีย์ธาตุ วัดบวค้ำงหลวง สันกำแพง เชียงใหม่

“ที่ทานยังเข้ามธุปายาส 49 ก่อน ตามสติกำลังตั้งอัน ค้หากจักกวุฒิรุงเรื่องแก้วตวาศาสนา และรัฐฐานะปชชานราชบ้านเมืองชะแล ...”

ภาพที่ 2. แผนผังแสดงสัตตมหาสถาน สะตวงแก้วห้องจากพิภพสาวัดนาเลาลำปาง ที่มา : สถาบันวิจัยสังคม มช.

และภาพขุมธาตุสะตวงแก้วห้องในการก่อฐานรากพระเจดีย์วัดนาบุญ จ.แพร่ 2557 ที่มา : พระพงษ์ระวี โทลิ้มชยติกุล

3. คุณค่า ภูมิปัญญา การสืบเนื่องของคติโพธิมณฑล โพธิบูชากับสังคัมถ้านนาในปัจจุบัน

ผังมณฑลการบรรจุพระธาตุ หรือที่เรียกกันอย่างลำลองว่า สะตวงแก้วห้องนั้น ใจความสำคัญที่พบตรงกันของทุกฉบับคือ ศูนย์กลางของผังมณฑลที่ใช้ในการสถาปนาพระธาตุเจดีย์นั้นใช้วิธีการจำลองมหาโพธิมณฑล ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถาน การวางผังมหาโพธิมณฑลภายในครรรธาตุ ห้องกรุหลักเป็นห้องสี่เหลี่ยม มักมีแผ่นศิลากรุเพดานแลพื้น รวมใช้ศิลา 6 แผ่น พื้นที่ใจกลางห้องกรุ แบ่งมณฑลเป็น 9 ช่อง โดยมี “มหาโพธิบัลลังก์” แทนแก้วที่ตรัสรู้เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถานทั้ง 7 แห่ง และที่เหลือบรรจุขุมเงินขุม

คำ ในพิภพบางฉบับในจุดที่เป็นโพธิมณฑล ตำราระบุว่าอาจสร้างเป็นพระพุทธรูปปฏิมาปางสมาธิได้คงไม่มหาโพธิ หรือเป็นพระสถูปซ้อนชั้นสร้างด้วยวัสดุต่างๆกัน อาทิแก้วผลึก ทองคำ ไม้จันทน์ วางไว้บนมณฑลที่จารึกว่าเปน ปฐมัม โพธิบลล์ ก็มี ซึ่งมณฑลดังกล่าวล้อมรอบด้วย สัตตมหาสถานแต่ใจความสำคัญที่พบตรงกันของทุกฉบับคือ ศูนย์กลางของผังมณฑลที่ใช้ในการสถาปนาพระธาตุเจดีย์นั้นใช้วิธีการจำลองมหาโพธิมณฑล ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถาน การวางผังมหาโพธิมณฑลภายในนครภธาตุ ห้องกรหลักเป็นห้องสี่เหลี่ยม มีแผ่นศิลากรูเพดานแลพื้น รวมใช้ศิลา6แผ่น พื้นที่ใจกลางห้องกร แบ่งมณฑลเป็น 9 ช่อง โดยมี “มหาโพธิบลล์” แทนแก้วที่ตรัสรู้เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถานทั้ง7แห่ง และที่เหลือบรรจุขุมเงินขุมค่า โดยจากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี บางครั้งในจุดที่เป็นโพธิมณฑล สร้างเป็นพระพุทธรูปปฏิมาปางสมาธิได้คงไม่มหาโพธิ หรือเป็นพระสถูปซ้อนชั้นสร้างด้วยวัสดุต่างๆกัน อาทิแก้วผลึก ทองคำ ไม้จันทน์ วางไว้บนมณฑลที่จารึกว่าเปน ปฐมัม โพธิบลล์ ก็มี ซึ่งมณฑลดังกล่าวล้อมรอบด้วย “สัตตมหาสถาน” คือสถานที่พระพุทธรองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขทั้ง 7 แห่ง ตลอด 7 สัปดาห์ภายใน ปริมณฑลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ หลังตรัสรู้ “อัฐมหาสถาน” คือสถานที่สำคัญทั้ง 8 แห่งที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์สำคัญในพุทธประวัติ ในบางกรณี ส่วนต่อมาคือ มณฑลล้อมชั้นนอกสุด รายล้อมด้วยโสฬสนคร มหานครชนบทน้อยใหญ่ แลป่าหิมพานต์ อันตั้งอยู่ในชมพูทวีปนั่นเอง ซึ่งบางครั้งเรื่องราวเหล่านี้ แสดงเป็นภาพพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติ 550 ชาตีกัมมี กล่าวโดยสรุปคือเป็นมหาโพธิมณฑลที่รายล้อมด้วยมณฑลสัตตมหาสถานตั้งอยู่ใจกลางห้องกร หรือนครภธาตุ แวดล้อมไปด้วยเครื่องมหรรมณ์ที่อุทิศเป็นพุทธบูชา

แต่ใจความสำคัญที่พบตรงกันของทุกฉบับคือ ศูนย์กลางของผังมณฑลที่ใช้ในการสถาปนาพระธาตุเจดีย์นั้นใช้วิธีการจำลองมหาโพธิมณฑล ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถาน การวางผังมหาโพธิมณฑลภายในนครภธาตุ ห้องกรหลักเป็นห้องสี่เหลี่ยม มีแผ่นศิลากรูเพดานแลพื้น รวมใช้ศิลา6แผ่น พื้นที่ใจกลางห้องกร แบ่งมณฑลเป็น 9 ช่อง โดยมี “มหาโพธิบลล์” แทนแก้วที่ตรัสรู้เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถานทั้ง7 แห่ง และที่เหลือบรรจุขุมเงินขุมค่า บางครั้งในจุดที่เป็นโพธิมณฑล สร้างเป็นพระพุทธรูปปฏิมาปางสมาธิได้คงไม่มหาโพธิ หรือเป็นพระสถูปซ้อนชั้นสร้างด้วยวัสดุต่าง ๆ กัน อาทิแก้วผลึก ทองคำ ไม้จันทน์ วางไว้บนมณฑลที่จารึกว่าเปน ปฐมัม โพธิบลล์ ก็มี ซึ่งมณฑลดังกล่าวล้อมรอบด้วย “สัตตมหาสถาน” คือสถานที่พระพุทธรองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขทั้ง 7 แห่ง ตลอด 7 สัปดาห์ภายใน ปริมณฑลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ หลังตรัสรู้ “อัฐมหาสถาน” คือสถานที่สำคัญทั้ง 8 แห่งที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์สำคัญในพุทธประวัติ ในบางกรณี ส่วนต่อมาคือ มณฑลล้อมชั้นนอกสุด รายล้อมด้วยโสฬสนคร มหานครชนบทน้อยใหญ่ แลป่าหิมพานต์ อันตั้งอยู่ในชมพูทวีปนั่นเอง ซึ่งบางครั้งเรื่องราวเหล่านี้ แสดงเป็นภาพพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติ 550 ชาตีกัมมี กล่าวโดยสรุปคือเป็นมหาโพธิมณฑลที่รายล้อมด้วยมณฑลสัตตมหาสถานตั้งอยู่ใจกลางห้องกร หรือนครภธาตุ แวดล้อมไปด้วยเครื่องมหรรมณ์ที่อุทิศเป็นพุทธบูชา

มีข้อสังเกตว่า ขั้นตอนการอบรมสมโภชพระเจดีย์ที่ก่อขึ้นมาใหม่เพื่อให้มีความศักดิ์สิทธิ์ ควรแก่การบูชา นั้น มีความคล้ายคลึงกับขั้นตอนการอบรมสมโภช พุทธาภิเษกพระพุทธรูป โดยมีข้อสังเกตว่า ความคล้ายคลึงกันของพิธีกรรมอบรมสมโภชพระเจดีย์ กับพิธีกรรมอบรมสมโภชพระพุทธรูป อาจเป็นการสร้างย้ำภาพของความหมาย ของโพธิมณฑล สารีริกธาตุ และพระพุทธรูป ที่ล้วนมีนัยยะหมายถึงพระพุทธรองค์ที่ทรงพระชนม์ชีพอยู่ การเคารพนบไหว้บำเพ็ญบุญต่อพระศรีมหาโพธิ์(โพธิมณฑล) พระธาตุ ก็ประดุจดังกราบไหว้พระศาสดาเมื่อยังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั่นเอง ดังแนวคิดที่ปรากฏมาแต่พุทธศาสนาลังกาวงศ์สุโขทัย อันเป็นสายธารเดียวกันกับพุทธศาสนาลังกาวงศ์ล้านนา ดังข้อความในจารึกนครชุม จารึกสมัยสุโขทัย อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (กรมศิลปากร, 2526:82) ว่า

“...ชาตุนี้ใช้ชาตุนั้นสามัญคือพระธาตุแท้จริงแล เอาลูกแต่ลังกาทวีปพื้น มา ดายเอาทั้งพีชพระศรีมหาโพธิ อันพระพุทธรูปเจ้าเรา เสด็จอยู่ใต้ต้นและผจญ พลขุน มาราริราช ได้ปราบแก้สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธรูป มาปลุกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้ ผู้ใดได้ ไหว้บนกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุแลพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่า ไชรีมีผล อาณิสสร่ำเสมอตั้งได้บนตนพระเป็นเจ้าบ้างแล...”

จากข้อความบันทึกในพิบสา ประกอบกับข้อความในจารึกดังกล่าว ย่อมเป็นมุมมองสะท้อนแนวคิดที่ รับสืบทอดมาแต่สมัยล้านนายุครุ่งเรือง ซึ่งมีแนวคิดพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นแกนหลักได้อย่างเด่นชัด โดย พุทธศาสนาในล้านนานั้น มีการรับอิทธิพลมาจากศรีลังกา หลายระลอก ทั้งผ่านสายลังกาโดยตรงเองจากการ เดินทางไปสืบศาสนาของพระสงฆ์ล้านนา และผ่านทางอ้อม คือทางรามัญ และสุโขทัย ดังนั้นคติศาสนารวม ถึงศาสนาพราหมณ์ ศาสนนวัตฤ และการสถาปนาธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นหัวใจหลักของศาสนสถาน อันเป็น เครื่องชี้ประกาศแสดงความมั่นคงของศาสนาและนิกาย ย่อมได้รับคตินิยมตามแบบนิกาลลังกาวงศ์ แต่ต้อง ทำความเข้าใจว่าความเป็นนิกาลลังกาวงศ์นี้ ก็ไม่ใช่พุทธแบบในสมัยครั้งพุทธกาล กล่าวคือ พุทธศาสนาลังกา วงศ์ในล้านนาผ่านการแลกเปลี่ยน ปรับ ใช้ คติ พิธีกรรมจากหลายแหล่ง จนตกผลึกมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองมี ข้อสังเกตว่า ความคล้ายคลึงกันของพิธีกรรมอบรมสมโภชดังกล่าว อาจเป็นการสร้างอำภพของความหมาย ของโพธิมณฑล สารีริกธาตุ และพระพุทธรูป ที่ล้วนมีนัยยะหมายถึงพระพุทธรูปองค์ที่ทรงพระชนม์ชีพอยู่ การ เคารพบนไหว้บำเพ็ญบุญต่อพระศรีมหาโพธิ์(โพธิมณฑล) พระธาตุ ก็ประดิษฐานกราบไหว้พระศาสดาเมื่อยัง ทรงพระชนม์ชีพอยู่นั่นเอง

บทสรุป

การศึกษาความสำคัญของไม้โพธิพฤกษ์พบว่า พระพุทธรูปเจ้าทรงกำหนดให้ต้นโพธิ์เป็นมงคลสัญลักษณ์ เปน เจดีย์ (เจดีย์เพื่อเป็นตัวแทนเมื่อพระองค์มิได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้น) ในพระสูตรตันตปิฎก อรรถกถาถาลิงคโพธิ ชาดกที่ 6 เหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จออกจาริกไปโปรดเวไนยสัตว์ที่อื่น การกล่าวถึงลักษณะนี้มนัยยะ แสดงความสำคัญยิ่งในการสถาปนาพระพุทธรูปเจดีย์ ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ (เจดีย์) ต้นไม้นี้ย่อมเทียบเท่ากับ พระพุทธรูปเจ้าเอง และใน เจดีย์พฤกษ์ ต้นไม้ก็เทียบได้กับพระพุทธรูปเจ้าในฐานะที่เป็นแกนของโลก จากการศึกษา เอกสารพิบสาอักษรธรรมล้านนา ที่กล่าวถึงวิธีการสถาปนาสร้างพระธาตุเจดีย์ได้พบตำรา พิบสาที่บันทึกข้อมูล ดังกล่าว 10 ฉบับ การบันทึกเรื่องราวคติ ขั้นตอน พิธีกรรมการสร้างเจดีย์นั้น ไม่ได้บันทึกเป็นตำราเฉพาะ แต่ มักจะบันทึกรวมในพิบสาที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆตามคติล้านนา หมวดเรื่องการสร้างเจดีย์ธาตุ นั้น ซึ่งเมื่อศึกษาลงไปในรายละเอียดขั้นตอนพิธีกรรมการสร้างพระธาตุเจดีย์ ก็จะพบข้อแตกต่างกันบ้าง อาทิ เช่นบทสวด ยันต์ลงอิฐฤกษ์ แต่ใจความสำคัญล้วนกล่าวถึงการใช้ผังมหาโพธิมณฑล สะดวงหรือขุมธาตุ 9 ห้อง ให้เป็นมณฑลศูนย์กลางเป็นสำคัญในการสถาปนาเจดีย์ธาตุ ประกอบด้วยโพธิ์บัลลังก์ แวดล้อมไปด้วยสัตตม หาสถาน หลุมช่องว่างที่เหลือในตำราหลายเล่มกล่าวไว้ตรงกัน มักให้ใส่บรรจุเครื่องพุทธรูปบูชาอาจเป็นดอกไม้เงิน- ทองเพื่อที่จะได้บูชาพระธาตุได้ตลอด ในบางฉบับ มณฑลสถาปนาพระธาตุ นั้นอาจมีความซับซ้อน เพิ่มติม เรื่องราวในพุทธประวัติตอนต่างๆเข้าไป

ใจความสำคัญที่พบตรงกันของทุกฉบับคือ ศูนย์กลางของผังมณฑลที่ใช้ในการสถาปนาพระธาตุเจดีย์ นั้นใช้วิธีการจำลองมหาโพธิมณฑล ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถาน การวางผังมหาโพธิมณฑลภายในครุภธาตุ พื้นที่ใจกลางห้องกรู แบ่งมณฑลเป็น 9 ช่อง โดยมี “มหาโพธิ์บัลลังก์” แทนแก้วที่ตรัสรู้อรุณธรรมสัมโพธิญาณ ปฐมี โพธิบัลลังก์ เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยสัตตมหาสถานช่องที่เหลือบรรจุดอกไม้เงินดอกไม้ทองบูชา พระธาตุทุกวัน โดยจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กรณีตำนานพระธาตุเจดีย์หลวง พบว่าในจุดที่เป็นโพธิ

มณฑล สร้างเป็นพระพุทธรูปปฏิมาปางสมาธิได้คงไม่มหาโพธิ หรือบางกรณีอาจพบห้องกรหลักเป็นห้องสี่เหลี่ยม มีแผ่นศิลากรูเพดานแลพื้น รวมใช้ศิลา 6 แผ่น ใจกลางห้องกรพระสถูปซ้อนชั้นสร้างด้วยวัสดุต่างๆกัน อาทิแก้ว ฝัก ทองคำ ไม้จันทน์ วางไว้บนมณฑลที่จารึกผังมหาโพธิมณฑล ตั้งอยู่ใจกลางครรรธาตุ แวดล้อมไปด้วยเครื่อง มหรรมณ์ที่อุทิศเป็นพุทธรูป ความเชื่อมโยงของแนวคิดการวางผังฐานรากพระสถูป การสร้างห้องครรรธาตุ ด้วยมหาโพธิมณฑล หรือ การฝังสถูปจำลองซ้อนชั้นลงในตำแหน่งกลางองค์พระเจดีย์ ทั้งหมดนี้ก็ล้วนเป็นภาพ เน้นย้ำถึงสิ่งเดียวกันคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แนวคิดนี้ชัดเจนด้วยกลึงคโพธิชาดก เพราะในชาดกกล่าวอย่าง ชัดเจนว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่จะเป็นเครื่องรำลึกถึงพระองค์ได้ คือไม่มหาโพธิ ซึ่งชาดกนี้ตรัสไว้ ก่อนการกล่าวถึงเหตุแห่งสังเขนิยสถานซึ่งกล่าวไว้ในช่วงปลายพระชนม์ชีพแล้วนั่นเอง

การสถาปนา สิ่งเคารพแทนองค์ศาสดา ไม่ว่าจะเป้นธาตุเจดีย์ หรืออุเทสกเจดีย์ จึงมีแนวคิดการจำลอง มงคลจักรวาล แผ่นดินชมพูทวีป ซึ่งจุดที่ตรัสรู้ว่าเป็นศิระษะแผ่นดิน ตามความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาทคือ แผ่นดินแรกที่ถือกำเนิดขึ้นมาในโลกนี้ ก่อนเขาพระสุเมรุและก่อนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และศิระษะแผ่นดินยังเป็น แผ่นดินที่สุดท้ายที่จะถูกทำลายไปเมื่อวันสิ้นโลก สำคัญที่สุด “ศิระษะแผ่นดิน” คือที่ตั้งโพธิบัลลังก์ที่พระพุทธเจ้า ทุกพระองค์จะต้องมาประทับเพื่อตรัสรู้บนโลกนี้ และยังเป็นทีแสดงบุพพนิมิตเมื่อต้นกล้าว่า ในกาลปนี้จะมี พระพุทธเจ้าที่พระองค์มาตรัสรู้ นอกจากนี้การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ พุทธสาวก พระจักรพรรดิ ราช ล้วนแล้วแต่ต้องมาอุบัติลงบน “มัชฌิมประเทศ” อันมีโพธิบัลลังก์ตั้งอยู่ศูนย์กลางเพียงแห่งเดียวเท่านั้น มา ประกอบเพื่อสร้างมณฑล ยกสถาปนา สิ่งก่อสร้างนั้น เพื่อให้ควรแก่การเคารพเพนอนุสติ นอกจากการสถาปนา มณฑลแล้ว การอบรมสมโภชอภิเชกสถานที่มีมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ก็ยังได้จำลองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาในพุทธประวัติ คล้ายกับการสมโภชพระพุทธรูปแบบล้านนา

การรับรู้คติมหาโพธิมณฑลในล้านนา นอกจากจะปรากฏในการสร้างพระเจดีย์แล้ว ยังสื่อแฝงออกมา ในงานศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องในศาสนาอย่างแยบยล ตั้งแต่ผังวัด จนถึงรายละเอียดอื่นๆอย่างเช่นสัตตบริ ภัณฑ์ ที่แฝงนัยยะถึงโพมขงค์ คือธรรมที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สอดคล้องกับพระพุทธรูปปฏิมา ปางมารวิชัย การถ่ายทอดคติธรรม แนวคิดในศาสนา ผ่านศิลปวัตถุ และงานสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ก็นับว่า เป็นการสื่อสารกับศาสนิก ผู้มาใช้สอย ทำศาสนกิจได้ซึมซับความคิดเหล่านั้นไปประพตปฏิบัติ จนเกิดเป็น ครรลองสังคม

แหล่งอ้างอิง

- กรมศิลปากร (2513) . *ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2*. พิมพ์ครั้งที่ 2 เจริญสิน. 2513.
 เกรียงไกร เกิดศิริ.(2560). *พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช มรดกพุทธศาสนสถาปัตยกรรม ศูนย์กลางแห่ง พระพุทธศาสนาเถรวาทแห่งคาบสมุทรมภาคใต้* . คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
 คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2538) . *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี*. เชียงใหม่ .สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
 เจริญ มาลาโรจน์ (มาลา คำจันทร์).(2548) . *มองโลกล้านนาผ่านอรุณวุฒิสูต* . โรงพิมพ์สันติภาพ
 ชาตรี ประกิตนทการ(2552). “คติสัญลักษณ์ ‘ศิระษะแผ่นดิน” ศิลปวัฒนธรรม 31 (เมษายน) หน้า84-111
 เชษฐ ติงสัญชลี (2555) . “สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชีย อากเนย์ . เมืองโบราณ
 เชษฐ ติงสัญชลี .(2556).*สังเขนิยสถาน และสถานที่สำคัญทางพุทธประวัติในอินเดีย – เนปาล* .มิวเซียมเพรส
 ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา(2463). *ตำนานพระพุทธรเจดีย์*. ครุสภา, กรุงเทพฯ.

ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระ. (2540). *ปฐมสมโพธิกถา*. กรมศิลปากร.
พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม, บำเพ็ญ ระวิน แพล (2463). *มูลศาสนา ล้านนา*. ม.ป.ท.
พระวาจิสสรเถระ. (2511). *พระคัมภีร์อุปวงค์ ดำเนินว่าด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์*, พิมพ์เป็น อนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ นางอนุ ทองไข่มุกต์,
พระสัทธรรมโฆษเถระ(รจนา).(2528). ศาสตราจารย์ แยม ประพัฒน์ทอง, ผู้ แปล, *โลกบัญญัติ*
พระรัตนปัญญามหาเถระ, แสง มนวิฑูร, ผู้แปล. (2501). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. กรม
ศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
พระพงษ์ระวี โทลิมชยโชติกุล. (2563). *การสถาปนาเจดีย์ในล้านนาภายใต้คติมหาโพธิมณฑล*. ศิลปะศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาล้านนาศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
พระพงษ์ระวี โทลิมชยโชติกุล. (2566). *อิทธิพลพุทธศาสนาปางวงศ์ที่ปรากฏในงานพุทธศิลป์กรรมล้านนา*.
วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) . *ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ*. เมืองโบราณ
ศักดิ์ชาย สายสิงห์(2547). *พระธาตุหริภุญไชย : ต้นแบบเจดีย์ “ทรงระฆังแบบล้านนา”* ตำรงวิชาการ ฉบับ
2547, กรกฎาคม-ธันวาคม).
ศานติ ภัคดีคำ (2552). “*ไตรภูมิหรือวรรณกรรมโลกศาสตร์พระพุทธศาสนา : ความสัมพันธ์กับ*
สถาปัตยกรรมไทย.” กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.
สร้อยดี อ่องสกุล ,ศาสตราจารย์ . (2551). *ประวัติศาสตร์ล้านนา พิมพ์ครั้งที่4*. กรุงเทพฯ.อมรินทร์
สมคิด จิระทัศน์กุล. (2545). *คติ สัญลักษณ์ และความหมายของซุ้มประตู - หน้าต่างไทย*. กรุงเทพฯ: คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), *พระแก้วมรกต*. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๗
เอเดรียน สนอดกราส (2541). *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป*. อมรินทร์วิชาการ, กรุงเทพฯ.
อุดม รุ่งเรืองศรี .(2525). *ไตรภูมิ (ไตรภูมิฉบับล้านนา)*. หน่วยส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมศึกษา และวัฒนธรรม
ล้านนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่